

دانشگاه لرستان

Issn online: 2980-8944
New researches in Islamic humanities studies
<http://www.api.lu.ac.ir>

Building the conceptual framework of Islamic governance in the Testament of al-Musminin to Malik bin Harith Nakhai

Mohamad Hosein Shadmanfar ^{1*}, Mohamad hosein Alipor ²

^{1*} Corresponding Author, phd student of Public Administration, Faculty of Management and Economics, Imam Hossein University (AS), Tehran, Iran. Email, shadmanfar.mh@ihu.ac.ir

² Assistant Professor, Department of Management, Faculty of the Great Prophet (PBUH), Imam Hossein University (PBUH), Tehran, Iran, email, mh.alipoor@ihu.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article History:

Received

September 11, 2024

Accepted

November 22, 2024

Keywords:

Islamic governance,
Malik Ashtar
covenant, public
administration,
Islamic
administration, Nahj
al-Balaghah

ABSTRACT

This research aims to achieve the conceptual framework of Islamic governance with an analytical tool. The research was conducted in a way that aims to identify conceptual differences in a way that can be used to identify and memorize the concept of Islamic governance; has taken place. In terms of philosophical paradigm, this research was formed in the field of interpretive research and based on the analysis of qualitative data, and thematic analysis methodology and Atlas software (23) were used to analyze the qualitative data. To achieve the analysis units, after searching for the keywords, the following terms were identified: "government," "governor," "governor," "province," "supervision," "people," etc. The results of the research are as follows: (53) units were identified from the letter (53) of the covenant Amir al-Mu'minin (AS), (235) units were identified. According to the research findings, (436) basic theme, (30) organizing themes, (23) relationship, excellence, synergy, unity, cohesion, cooperation, cooperation, responsiveness-oriented, responsibility, defense of fundamentals, seeking justice, piety, justice, concealing people's faults, trustworthiness, friendship and tolerance, resilient communication with people, meritocracy, God-centeredness, realism, fairness, selection of managers based on examination, obedience to holy orders, etc. (4) comprehensive principles of governance, governing values, evaluation indicators of rulers and (4) organizing themes were extracted. In the end, a network of drawing themes and basic, organizing themes of the conceptual framework of Islamic governance was presented.

دانشگاه لرستان

شاپای الکترونیکی: ۸۹۴۴-۲۹۸۰

پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی

http://www.api.lu.ac.ir

مقاله پژوهشی

ارائه چارچوب مفهومی حکمرانی اسلامی در عهدنامه امیرالمؤمنین (ع) برای مالک بن حارث نخعی

محمد حسین شادمان فر^{۱*}، محمد حسین علیپور^۲

* دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران. ایمیل،

shadmanfar.mh@ihu.ac.ir

^۲ استادیار، گروه مدیریت، دانشکده پیامبر اعظم (ص)، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران، ایمیل،

mh.alipoor@ihu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت مقاله:

۱۴۰۳/۰۲/۲۰

پذیرش نهایی:

۱۴۰۳/۰۶/۰۱

واژگان کلیدی:

حکمرانی اسلامی،

عهدنامه مالک اشتر،

مدیریت دولتی، مدیریت

اسلامی، نهج البلاغه

چکیده

پژوهش حاضر باهدف دستیابی به چارچوب مفهومی حکمرانی اسلامی با ابتناء بر نهج البلاغه، به منظور دستیابی به یک ابزار تحلیلی برای مشخص کردن تفاوت های مفهومی، به گونه ای که به فهم و یادسپاری مفهوم حکمرانی اسلامی کمک نماید؛ صورت گرفته است. این پژوهش از نظر فلسفه و پارادایم فلسفی در قلمرو پژوهش های تفسیری و مبتنی بر تفسیر داده های کیفی شکل گرفته و از روش شناسی تحلیل مضمون و نرم افزار اطلس تی (۲۳) برای تجزیه و تحلیل داده های کیفی استفاده شده است. برای دستیابی به واحدهای تحلیل، پس از جستجوی کلیدواژه های «حکمرانی»، «حکومت»، «فرماندار»، «والی»، «ولایت»، «سرپرستی»، «مردم» و غیره و مشقات آنها، انتشار یافته از نامه (۵۳) عهدنامه امیرالمؤمنین (ع)، (۲۳۵) واحد معنا شناسایی گردید. بر اساس یافته های پژوهش، (۴۳۶) مضمون پایه، (۳۰) مضمون سازمان دهنده شامل ولایت محوری، تعالی بخشی، هم افزایی، اتحاد و انسجام، تعاون و همکاری، تولی و تبری، شایستگی مداری، مسئولیت پذیری، دفاع از مبنای، عدالت خواهی، تقوا در فکر و عمل، عدالت، پرده پوشی از عیوب مردم، امانت داری، رفق و مدارا، تاب آوری، تکلیف مداری، ارتباط بی واسطه با مردم، شایسته سالاری، خدامحوری، واقع بینی، برخورد منصفانه، هویت الهی، انتخاب مدیران بر پایه امتحان، تبعیت از دستورات الهی، توجه به عامه مردم، مردمی بودن، تعلق به همه طبقات جامعه و (۴) مضمون فراگیر شامل اصول حکمرانی، ارزش های حاکم، شاخص های ارزیابی حکمرانان و ماهیت سازمان علوی استخراج گردید. در پایان، شبکه مضامین ترسیم و مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر چارچوب مفهومی حکمرانی اسلامی ارائه گردید.

۱- مقدمه

عبور انقلاب اسلامی از فراز و نشیب‌های چله اول و ورود در گام دوم به همان میزان که موجبات امیدواری مردم را در روبه پیشرفت بودن این نهضت فراهم نموده، نگرانی از توقف آن در مرحله دولت اسلامی به‌عنوان سومین مرحله فرایند پنج‌گانه تمدن‌سازی^۱ را در میان نخبگان و دغدغه‌مندان افزایش داده و باعث شده تا تلاش، پژوهش و مطالعه بیشتر در خصوص دولت اسلامی و نحوه حکمرانی به‌عنوان امری حیاتی برای پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی در اولویت اقدامات ایشان قرار گیرد. این در صورتی است که این پدیده به‌عنوان یکی از چالش‌های فکری در علم اداره عمومی^۲ و به طور اخص هنگامی که از منظر مبانی اسلامی به این موضوع نگاه می‌شود دوچندان می‌گردد. برخی با ترجمه انگاره‌ها، ابعاد، مؤلفه‌ها و مبانی فکری و ارزشی غرب و سعی برای همانندجویی معیارهای آن در متون اسلامی، تلاش می‌کنند با ارائه نمونه‌های دارای مشابهت‌های ظاهری مانند حکمرانی خوب^۳، نسخه‌ای از حکمرانی اسلامی را معرفی نمایند. این در حالی است که اولاً نارسایی در ماهیت فرایند حکمرانی در جهان منجر به الگوهای دیگری از حکمرانی شده است (خاشعی و هرنندی، ۱۳۹۳) که در صورت تمایل به استفاده از نسخه‌های غربی بهتر است از الگوهای به‌روزتر و کارآمدتر آن بهره جست و ثانیاً رویکرد فقه نظام ساز که مبنای شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران است داعیه‌دار ارائه نظام‌های اجتماعی بومی و بناشده بر احکام اسلامی و نه گرت‌برداری از الگوهای سایر مکاتب غیراسلامی است (صدر، ۱۴۲۴ق، ج ۳: ۳۸۴) گرچه شاید بین نظام‌های اجتماعی مکاتب اسلامی و غیراسلامی، مشابهت‌هایی در برخی اجزاء دیده شود؛ ولی بی‌شک کلیت، یکپارچگی و انسجام هر نظام اجتماعی در مکتب اسلام و مکاتب غیراسلامی متمایز از یکدیگر خواهد بود.

در مبانی فکری و ارزشی اسلام پدیده حکمرانی به‌صورت دلالت‌هایی ناظر به بینش‌ها، دستورات، سیاست‌ها و ارزش‌ها در آیات، روایات و سیره اهل‌البیت بیان شده؛ هرچند که این موضوع در جامعه علمی و اجرایی کشور مورد غفلت قرار گرفته و کمتر علم‌اداره عمومی جامعه از آن بهره‌جسته‌اند. از جمله منابع غنی حکمرانی اسلامی که در بردارنده سیره عملی امام معصوم (چهارساله و ۹ ماه) به همراه بیانات صریح ایشان درباره حکمرانی است، کتاب نهج‌البلاغه می‌باشد. از این رو می‌توان گفت نهج‌البلاغه در حوزه حکمرانی بعد از قرآن مجید به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع در برگزیده خط‌مشی‌های حکمرانی است و از آنجا که این محتوا متناسب به ایشان است در این مقاله پژوهشگران، نام حکمرانی علوی را برگزیدند. جامعیت این منبع غنی در حوزه حکمرانی به قدری است که با بررسی نظرات بزرگان حوزه حکمرانی اسلامی، ادعای اجماع بر جامعیت نهج‌البلاغه، حرف‌گزافی نخواهد بود. به همین دلیل در مقدمه قانون اساسی و صحبت‌های امام خمینی (ره) الگوی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران، حکمرانی علوی بیان شده است. چکیده الگوی بیان شده در نهج‌البلاغه را در حوزه حکمرانی، می‌توان در در عهدنامه مالک اشتر مشاهده نمود چرا که در این عهدنامه حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در مقام بیان چارچوب حکمرانی مطلوب برای والی منصوب شده خود یعنی مالک بن حارث نخعی هستند. از این رو مساله پژوهش حاضر استخراج چارچوب مفهومی حکمرانی اسلامی مبتنی بر اندیشه حضرت علی علیه‌السلام است که جامع‌ترین و غنی‌ترین منبع آن در کتاب نهج‌البلاغه، عهدنامه ایشان به مالک بن حارث نخعی می‌باشد. در ذیل مروری بر اندیشه بزرگان اندیشه اسلامی ناظر به جامعیت نهج‌البلاغه در حوزه حکمرانی خواهیم داشت.

^۱. بنده دو سه سال قبل در یکی از همین جلسات گفتیم ما یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم، مرحله ی بعد تشکیل دولت اسلامی است، مرحله ی بعد تشکیل کشور اسلامی است، مرحله بعد تشکیل تمدن بین الملل اسلامی است. (بیانات در دیدار ۱۳۸۴/۰۶/۰۸)

^۲ Public Administration

^۳ Good Governance

جدول ۱. مروری بر کلام بزرگان پیرامون جامعیت نهج البلاغه

ردیف	بزرگان	استناد	کلام
۱	امام خمینی (ره)	خمینی، سید روح‌الله، وصیت‌نامه الهی و سیاسی، ج ۲۱، ص ۱۷۱	ما مفتخریم که کتاب «نهج البلاغه» که بعد از قرآن، بزرگ‌ترین دستور زندگی مادی و معنوی و بالاترین کتاب رهایی‌بخش بشر است و دستورات معنوی و حکومتی آن بالاترین راه نجات است، از امام معصوم ماست.
۲	امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	بازگشت به نهج البلاغه، بنیاد نهج البلاغه، ص ۱۳	در نهج البلاغه همه ابعاد یک شخصیت والای انسانی وجود دارد: از معرفت، از اخلاق، از خصلت‌های ویژه یک انسان، و از اخلاق ویژه والایی که فقط اسلام به انسان‌ها تعلیم داده است، یک انسان کامل در نهج البلاغه مجسم می‌شود و آن انسان کامل خود امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) است، و این نه فقط از باب شناسایی چهره امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) مهم است، بلکه از باب شناسایی اسلام و اینکه اسلام چگونه انسانی را می‌خواهد بسازد حائز اهمیت است. امروز بشریت معاصرمان از ما سؤال می‌کند: «این اسلامی که شما از آن دم می‌زنید و فکر می‌کنید رسالت آن جهانی است، در صدد ساختن چگونه انسانی است؟ برای پاسخ، چه کسی را بهتر و زیباتر و جامع‌تر و والاتر از علی ابن ابی‌طالب (علیه‌السلام) می‌توان نشان داد؟ و چهره علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) در هیچ جا مانند نهج البلاغه آشکار نمی‌شود.»
۳	سیدرضی	نواوی، محمدامین، جولات اسلامیه، ج ۳، ص ۹۹	بعد از قرآن و بیانات پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) هر کلام و خطبه و مقاله‌ای را که خواندم و شنیدم توانستم با آن رقابت کنم و بهتر از آن یا همانندش را بگویم، مگر کلمات امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) را که هرچه کوشیدم توانایی رقابت با آن را در خود نیافتم.
۴	ابن ابی‌الحدید	مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، ص ۱۶	فصاحت را بین که چگونه مهار خود را به دست علی داده و زمام خویش را به وی سپرده است. نظم شگفت‌الفاظ را بنگر که یکی پس از دیگری می‌آیند و در اختیار او قرار می‌گیرند. گویا چشمه‌ای است که خودبه‌خود و بدون زحمت از زمین می‌جوشد. سبحان‌الله که جوانی از عرب و در شهری چون مکه می‌بالد و با هیچ حکیمی هم برخورد نکرده است؛ اما کلماتش در حکمت نظری، برتر از سخنان افلاطون و ارسطو قرار گرفته و با اهل حکمت عملی نیز آمدوشد نداشته؛ اما از سقراط هم پیشی گرفته است.
۵	علامه محمدتقی جعفری	نگاهی به علی (علیه‌السلام)، محمدتقی جعفری، ص ۶۵	آن روز که نهج البلاغه علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام) بی‌طرفانه و بادقت رسیدگی شود، از تمامی مکتب‌های اجتماعی و اخلاقی و اقتصادی و فلسفی بی‌نیاز خواهیم شد.

ردیف	بزرگان	استناد	کلام
۶	علامه امینی	الغدیر، امینی، ج ۴، ص ۱۱۴	نهج البلاغه کتابی است که حاملان علم و حدیث، از گذشته تا حال، در حفظ و صیانت آن کوشیده‌اند و همانند قرآن از آن تیرک بسته و آن را در حافظه خویش نگاه می‌داشتند.
۷	استاد شهید مرتضی مطهری	سیری در نهج البلاغه، مطهری، ص ۴۴ و ۴۳	سخن نماینده روح است؛ سخن هر کس به همان دنیایی تعلق دارد که روح گوینده‌اش به آنجا تعلق دارد. طبعاً سخنی که به چندین دنیا تعلق دارد نشانه روحیه‌ای است که در انحصار یک‌دنیایی به‌خصوص نیست و چون روح علی (علیه‌السلام) محدود به دنیای خاصی نیست (در همه دنی‌ها و جهان‌ها حضور دارد و به اصطلاح عرفاً «انسان کامل» و «کون جامع» و «جامع همه حضرات» و دارنده همه مراتب است) سخنش نیز به دنیای خاصی محدود نیست. از امتیازات سخن علی (علیه‌السلام) این است که چندبعدی است نه یک‌بعدی.
۸	علامه حسن‌زاده آملی	نامه‌ها و برنامه‌ها، ص ۸۸	مرحوم الهی‌قمشه‌ای عارف فرزانه و فیلسوف عظیم‌الشان و مفسر و حکیم والامقام، بارها در عظمت شأن نهج‌البلاغه می‌فرمود: برویم بهشت، نهج‌البلاغه را خدمت امیرالمؤمنین علیه‌السلام درس بخوانیم تا بفهمیم آن حضرت چه فرموده است.
۹	شیخ محمد عبده	شرح نهج‌البلاغه، شیخ محمد عبده، ص ۱۰	هر زمان از بخشی از نهج‌البلاغه به بخش دیگر منتقل می‌شدم، احساس می‌کردم منظره‌ها کاملاً عوض می‌شود گاه خود را در عالمی می‌دیدم که ارواح بلند معانی در لباس‌های زیبایی از بهترین عبارات در گردآرد نفوس پاک در گردشند و به قلوب صاف نزدیک می‌شوند، راه راست را به آنها الهام می‌کنند و مسیر وصول به هدف را نشان می‌دهند و از لغزشگاه‌ها برحذر داشته، به جاده‌های فضل و کمال رهنمون می‌شوند.
۱۰	علامه فقیه آیت‌الله خویی	پیام امام امیرالم و من ین (ع) ، آیت‌الله‌العظمی ناصر مکارم شیرازی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۷ ه. ش، ج ۱، ص ۳۹.	هنگامی که علی (علیه‌السلام) در خطبه‌های نهج‌البلاغه وارد بحثی می‌شود، جایی برای سخن دیگری باقی نمی‌گذارد تا آن‌جا که افرادی که از تاریخ زندگی امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام) آگاهی کافی ندارند گمان می‌کنند که او تمام عمرش را تنها درباره همان موضوع صرف کرده است.

مجموعه رفتار و کنش‌هایی که بر پایه تفکر توحیدی و ارزش‌ها و الگوهای رفتاری امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در مواجهه با مسائل حوزه حکمرانی چه در دوره تصدی حاکمیت توسط ایشان و چه در دوره خانه‌نشینی و ایفای نقش مشورتی به خلفا شکل گرفته است را می‌توان به‌عنوان ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی علوی در نظر گرفت و حکمرانی علوی در واقع چارچوبی بینشی، ارزشی، روش و

منشی است که توسط حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام در مقام عمل تبیین شده است. این چارچوب گرچه در تمام بیانات و سیره حضرت به خصوص در سنوات حاکمیت ایشان متجلی است؛ اما به طور خاص، نامه ایشان به مالک اشتر در زمان تصدی مسئولیت ولایت مصر (نامه ۵۳) نهج البلاغه از جامعیت و صراحت ویژه ای برای استخراج الگوی حکمرانی مدنظر ایشان برخوردار است و به عبارتی دیگر این نامه را می توان چکیده و جمع بندی الگوی مطلوب حکمرانی مورد انتظار حضرت علی علیه السلام در نظر گرفت.

پژوهش حاضر به دنبال کشف چارچوب حکمرانی علوی مبتنی بر نامه (۵۳) نهج البلاغه امیرالمؤمنین علی علیه السلام می باشد و براین اساس پرسش اصلی پژوهش این است که ابعاد و مولفه های حکمرانی علوی کدام اند؟

۲- مبانی نظری

حکمرانی

«هر چیزی که وجود دارد و موجود هست، حداقل سه وجود لفظی، ذهنی و خارجی برای آن متصور است» (طباطبایی، ۱۳۶۲: ج ۱، ص ۷۲). حکمرانی نیز پدیده ای است که می توان وجودهای سه گانه مذکور را ناظر به آن متصور بود. لفظ حکمرانی بیانگر وجود لفظی، معنا و مفهومی که از حکمرانی در اذهان متبادر می شود بیانگر وجود ذهنی و آنچه در عینیت بدان حکمرانی گفته می شود، بیانگر وجود خارجی حکمرانی است. برای شناخت وجود لفظی به فرهنگ لغات مراجعه و با جستجو در آن می توان متوجه شد که چه معنایی از آن، مدنظر وضع کننده لفظ بوده است. سپس برای شناخت وجود ذهنی باید به سراغ سنجش نگرش عموم، نخبگان و حکمرانان رفت و در نهایت به منظور بررسی وجود عینی و خارجی حکمرانی باید تحقق این پدیده را در جوامع و زمان های مختلف مورد تحلیل قرار داد. ارزیابی، سنجش یا مقایسه میزان عینیت و تحقق حکمرانی را باید در حکمرانان یا به عبارتی دیگر در متعاطیان حکمرانی جستجو کرد که میزان تربیت یافتگی ایشان مبتنی بر مفاهیم لفظی حکمرانی، نمایانگر وجود ذهنی و سپس عینی مفهوم مذکور خواهد بود. (گازر و علیپور، ۱۴۰۱: ۱۱۸)

در مقام وجود لفظی، حکمرانی از دو بخش «حکم» و «راندن» تشکیل شده است که بعضاً از آن تعبیر به حکمروایی نیز می شود. در انگلیسی Governance و در عربی «حُکْم» معادل آن ترجمه شده است که به معنای «تولِّي السُّلْطَة و إدارة شؤون البلد و سياسة شعبه»^۴ (دایرةالمعارفها و واژه نامه های عربی المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة) می باشد. "راندن" در فارسی به معنای اداره کردن، اجرا کردن، راه بردن، نشان دادن، ادامه دادن، راهنمایی کردن، جاری شدن، پیمودن، هدایت کردن، دایر بودن، دوام یافتن و امثال آن می باشد (فرهنگ عمید)؛ بنابراین تلفیق این دو کلمه در فارسی به معنای اعمال حاکمیت بر شؤون کشور و مدیریت شؤون مردم است (رهبر معظم انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰).

اما در ساحت وجود ذهنی یکی از مهم ترین مباحث مطرح شده در آغاز قرن بیست و یکم در میان نظریه پردازان این حوزه، تمایز میان «حکمرانی» و «حکومت» است. امروزه اهمیت حکمرانی در ادبیات مدیریت دولتی به شکل وسیعی گسترش پیدا کرده است و از این رو در این پژوهش با مرور ادبیات حکمرانی مبتنی بر تجارب جهانی و پس از آن ارائه مفهوم حکمرانی علوی و انطباق با حکمرانی مبتنی بر تجارب جهانی خلأهای پژوهشی در این باره را گزارش خواهیم نمود و براین اساس، رهگذری برای درک بهتر ابعاد و مولفه های حکمرانی علوی خواهد بود.

جدول ۱. مروری بر تغییر شاخص های وجود ذهنی حکمرانی مبتنی بر تجارب جهانی

^۴. بر عده گرفتن سیطره و مدیریت عرصه های مختلف کشور و تدبیر امور مردم

^۵ بیانات در شروع درس خارج فقه در سال ۱۳۸۰ بازمینی شده در <https://khl.ink/f/26692>

ردیف	منبع (سال)	شاخص‌های طرح شده
۱	(Rhodes, 1996)	حکمرانی مشترک اعضای شبکه
۲	(Bovaird et al., 2001)	مجموعه قوانین، ساختارها و رویه‌ها، مؤثر بر رفاه و آسایش
۳	(Kaufmann et al., 2002)	فرایند انتخاب حاکمان، نظارت و تغییر حاکمان
۴	(Bovaird et al., 2002)	مردم مهم‌ترین ذی‌نفعان حکمرانی
۵	(Jreisat, 2004)	اعمال قدرت مشترک و جمعی، هدایت جامعه
۶	(Goodsell, 2006)	ایجاد شبکه‌ها
۷	(Baland et al., 2010)	پیوند نهادهای سیاسی جامعه، تصمیم جمعی، اجرای منسجم و کارآمد

این تغییرات در وجود ذهنی مفهوم حکمرانی حاکی از آن است که این مفهوم در دنیا نیز به مرور زمان به شاخص‌هایی از جمله شبکه محور بودن، جمعی بودن و مردم پایه بودن نزدیک شده است. شاخص‌هایی که پس از بررسی الگوی حکمرانی اسلامی در عهدنامه مالک بن حارث نخعی به عنوان بخشی از حکمرانی اسلامی قابل مشاهده است.

حکمرانی خوب

حکمرانی خوب، مفهومی است که بر تغییر پارادایم نقش دولت‌ها و حکومت‌ها دلالت می‌کند. این مفهوم باهدف دستیابی به توسعه انسانی پایدار طرح شده و در این مفهوم بر کاهش فقر، ایجاد شغل و رفاه پایدار، حفاظت و تجدید حیات محیط‌زیست و رشد و توسعه زنان تأکید می‌شود (دانائی فرد و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۹). به عبارتی دیگر حکمرانی خوب، برابر است با شفافیت، پاسخ‌گویی، عدالت و ارتقای تساوی افراد در برابر قانون. در حکمرانی خوب، دولت حداقلی است و توجه ویژه‌ای به مقوله توانمندسازی نهادهای مدنی و بخش خصوصی به همراه پذیرش دخالت منطقی دولت در تسهیل‌گری و فراهم آوردن و ارائه خدمات با کیفیت به شهروندان می‌شود.

حکمرانی اسلامی

اسلام، علاوه بر مسائل فردی، همواره نسبت به مسائل جمعی و سعادت جامعه نیز خود را مسئول می‌داند لذا علاوه بر بیان احکام و تکالیف فردی مسلمین، به بیان احکام و تکالیف جامعه اسلامی نیز می‌پردازد و به عبارتی دیگر اجتماع مسلمین را نیز مورد خطابات شرعی قرار داده و بایدها و نبایدهای آن را در قالب چارچوب، مکتب و یا نظام هر حوزه اجتماعی بیان می‌کند (سعدی، ۱۳۹۵: ۴۵). با این توضیح می‌توان اسلام را دارای نگاه و رویکرد معین نسبت به حکمرانی نیز دانست و عبارت «حکمرانی اسلامی» را عبارتی دارای مبانی مشخص در اسلام دانست. حکمرانی در اسلام از دیگر تعالیم منظومه‌وار این مکتب جدا نیست. پس اسلام، تنها شیوه‌ای برای به قدرت رسیدن و سلطه بر دیگران و حتی اداره دنیای مردم نیست بلکه حکمرانی یکی از ابزارهای هدف‌نهایی این مکتب انسان‌ساز است تا در سایه تشکیل حکومت و فراهم شدن زمینه‌های اجتماعی آن، عبودیت خدای متعال در اشکال گوناگون آسان‌تر و سعادت ابدی انسان‌ها تأمین شود. بر این اساس مهمترین مبانی و اصول حاکم بر حکمرانی اسلام «محوریت توحید»، «هدفمندی هستی»، «مقدمه بودن دنیا برای زندگی جاودان آخرت»، «خاتمیت، جامعیت و جهان‌شمولی دین اسلام» و «اعتقاد به وحی آسمانی» می‌باشد. (مصباح، ۱۳۹۹: ۶۷) مواردی همچون تعهد به معنای وفاداری، تساوی و برابری، مشارکت و انتقادپذیری نیز جزء اصول حاکم بر حکمرانی اسلامی برشمرده می‌شود. به عبارت دیگر، اجماع محوری، مشارکت عدالت و برابری، کارایی و اثربخشی،

پاسخ‌گویی، شفافیت، حاکمیت قانون، مسئولیت‌پذیری مهم‌ترین مقولات معرفی شده در رویکرد حکمرانی خوب همگی در اصول حاکم بر حکمرانی اسلامی قابل‌شناسایی است (جاوید و باقری چیزه، ۱۳۹۸). بر این اساس مقدمه تعهد و وفاداری کارگزاران به اسلام، وجود تقوا در همه جنبه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی بر پایه اصل توحید و تکلیف به مراعات موازین اسلامی است و این مهم متضمن اقامه دین و رعایت عدالت و تقوا در جامعه خواهد بود. دولت و مقامات اداری و سیاسی خادم و خدمتگزار مردم خواهند بود و مردم در تعیین سرنوشت خود و جامعه اسلامی محوریت دارند.

۳- پیشینه پژوهش

مبتنی بر مرور پیشینه پژوهش‌های مرتبط انجام شده در خصوص الگوی حکمرانی اسلامی، مهم‌ترین و مرتبط‌ترین پژوهش‌های صورت‌گرفته به انضمام مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج حاصل از آن به شرح زیر است.

جدول ۱. مروری بر پیشینه پژوهش‌های مرتبط

ردیف	منبع (سال)	عنوان	روش‌شناسی	مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج پژوهش
۱	جاوید و باقری چیزه (۱۳۹۸)	اصول ثابت و متغیر حکمرانی علوی در مدل اجرایی امام خمینی (س)	تحلیل محتوا	امام خمینی بر پایه اصل «ولایت‌فقیه» در تلاش بود آینه‌ای تمام‌نما از حکمرانی علوی مستقر نماید. وجه تشابه «حکمرانی خوب» در اندیشه امام با تعریف غربی در مؤلفه‌های ظاهری آن است که هر دو حاکمیت قانون، مشارکت مردمی، پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری و دیگر اصول چون عدالت و برابری و کارآمدی نهاد دولت را مورد توجه قرار داده‌اند. اصول چهارگانه ثابت در مدل اجرایی حکمرانی علوی در سیره عملی امام خمینی عبارت است از اصل تعهد و وفاداری، اصل تساوی و برابری، اصل مشارکت و اصل انتقاد و انتقادپذیری از اصول.
۲	موسوی و همکاران (۱۳۹۸)	اصول حکمرانی امام علی (ع) در برابر نابرابری اجتماعی	تحلیل محتوا	یافته‌ها نشان می‌دهد که عدالت سیاسی شامل سه شاخصه شایسته‌سالاری در گزینش فرمانروایان، ممانعت از تجاوز حکام و سپاهیان به مردم و عدالت در جنگ تقسیم‌بندی کرد. عدالت اجتماعی نیز شامل مبارزه با نابرابری

ردیف	منبع (سال)	عنوان	روش شناسی	مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج پژوهش
				اجتماعی، رفتار با موالی، رفتار با اهل ذمه و مجازات متناسب با جرم است. مبارزه با نابرابری‌های اقتصادی شامل مبارزه با انحراف اقتصادی پیشین، زندگی هم سطح فقیرترین افراد جامعه، مبارزه با تجمل‌گرایی و انحرافات اقتصادی کارگزاران، عدم استفاده اطرافیان از بیت‌المال، عدالت در تقسیم بیت‌المال و وصول مالیات، کاهش فاصله طبقاتی می‌شود.
۳	سلطان محمدی (۱۳۹۸)	پاسخ‌گویی و حکمرانی مطلوب در حکومت دینی	تحلیل محتوا	یافته‌ها بر اصول مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، پاسخگویی، شکل‌گیری وفاق عمومی، حقوق مساوی (عدالت)، اثربخشی و کارایی و مسئولیت‌پذیری تأکید کرده است.
۴	قربانی‌زاده و همکاران (۱۳۹۹)	حکمرانی اخلاقی بر اساس نوع‌شناسی طبقه نظامیان از دیدگاه نهج‌البلاغه	تحلیل مضمون	ماحصل این پژوهش کشف نظریه بدیع با عنوان «حکمرانی اخلاقی در حوزه نظامیان» است که مبتنی بر سه مضمون فراگیر: اعتقادات، ساختار حکمرانی و اخلاقیات است.
۵	ترابی و کلاته قاضی (۱۴۰۰)	ارائه الگوی حکمرانی متعالی با ابتناء بر الگوی حکمرانی علوی	تحلیل مضمون	پژوهشگر گزارش داده است که الگوی حکمرانی متعالی دارای ۹ شاخص شامل اصول حکمرانی متعالی، سیاست‌گذاری، نظامات حکمرانی، وظایف مردم نسبت به حاکم، مدیریت برخورد با دشمن، مدیریت منابع انسانی، نسبت و تعامل با رعیت و مردم، سلوک شخصی حاکم و مدیریت تعاملات و ارتباطات می‌شود.
۶	کمبجانی و عیوضی (۱۴۰۰)	سیمای حکمرانی مطلوب در منشور حکمرانی علوی: از شاخص‌ها تا اشارت‌ها	تحلیل محتوا	یافته‌های پژوهش در ۵ ساحت پاسخگویی، شفافیت، مشارکت، حاکمیت قانون و

ردیف	منبع (سال)	عنوان	روش‌شناسی	مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج پژوهش
				کارآمدی در نسبت با حکومت به ترتیب انتخاب و انتصاب شایسته، انتشار عمومی اطلاعات، تأمین امنیت عمومی، حقوق بنیادین بشری و بهره‌برداری عادلانه از منابع عمومی اشاره دارد.
۷	نبی‌زاده و توسلی نائینی (۱۴۰۰)	حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه و مقایسه آن با دیدگاه حکمرانی خوب در غرب	تحلیل محتوا	پژوهشگران بیان می‌کنند که شاخصه‌های حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه شامل عدالت، مشارکت، پاسخگویی، شفافیت و کارآمدی و اثربخشی دولت است.
۸	علویان و ذکریاپور (۱۴۰۰)	واکاوی جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته، مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)	تحلیل مضمون	یافته‌ها نشان می‌دهد که محتوای شفافیت و ملزومات و ساختارهای ایجاد شده برای تحقق شفافیت دو رکن اساسی در حکمرانی شایسته‌اند. محتوای شفافیت نیز دارای مضامین آموزش بینش سیاسی، روشنگری و بصیرت‌افزایی، صراحت، ارتباط بدون واسطه با مردم، گزارش‌دهی به مردم و آزادی بیان دادن به مردم است.
۹	ذکریاپور سورکوهی (۱۴۰۱)	قدرت نرم در حکمرانی شایسته مبتنی بر اندیشه امام خمینی (ره) با تأکید بر شفافیت	تحلیل مضمون	شفافیت در اندیشه امام خمینی (ره) در دو مضمون فراگیر تحت عنوان "محتوای شفافیت در اندیشه امام خمینی (ره)" و "ملزومات شفافیت ساز در اندیشه امام خمینی (ره)" فصل‌بندی شد و نتایج حاصله از پژوهش نشانگر آن است که در اندیشه امام خمینی (ره)، منطبق با اندیشه علوی، شفافیت در معنا امری عجیب با حکمرانی ایشان و مورد پذیرش و مورد تأکید ایشان بوده است هر چند که نامی تحت عنوان "شفافیت"، در منظومه ادبیات و سخنان ایشان وجود ندارد.
۱۰	حسینی (۱۴۰۱)	موانع تحقق شفافیت در	تحلیل محتوا	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد

ردیف	منبع (سال)	عنوان	روش شناسی	مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج پژوهش
		حکومت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه		که پنهان‌کاری و عدم ارائه اخبار و اطلاعات، عدم نظارت و کنترل، عدم پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری، استبداد رأی و خودکامگی، از جمله موانع تحقق شفافیت در حکومت‌اند که روند کار را در حکومت مختل می‌کند. محصول چنین فرایندی؛ از یک سو توسعه‌نیافتگی و بی‌عدالتی اجتماعی و از سوی دیگر رانت‌خواری و انتقال منابع عمومی به سمت افراد و گروه‌های خاص است.
۱۱	الهی نژاد (۱۴۰۲)	رابطه حکمرانی متعالی مهدوی و حکمرانی مطلوب ولی فقیه	تحلیل محتوا	یافته‌ها نشان می‌دهد نقش‌آفرینی حکمرانی متعالی مهدوی در قالب سه مؤلفه مشروعیت‌سازی، مقبولیت‌سازی و هدف نهانی نسبت به حکمرانی ولی فقیه، و نقش‌آفرینی حکمرانی ولی فقیه در قالب مؤلفه‌های سه‌گانه تمهید‌گری، ترویج‌گری و الگوسازی نسبت به حکمرانی متعالی مهدوی بیان شده است.
۱۲	عشایری و همکاران (۱۴۰۳)	کاربست راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی - ایرانی: فراتحلیل پژوهش‌ها	فراتحلیل کمی	نتایج نشان می‌دهد که عوامل سیاسی (آشنایی با حقوق شهروندی، قوم‌مداری، فرهنگ سیاسی، مشارکت سیاسی)، فرهنگی (هوش فرهنگی، سرمایه فرهنگی، استفاده از رسانه‌های جمعی، میزان دین‌داری)، روانی (فردگرایی اخلاقی، امید به آینده، محرومیت نسبی، تاب‌آوری)، اجتماعی (انسجام اجتماعی، احساس تبعیض اجتماعی، رضایت از زندگی، مشارکت اجتماعی) و جمعیتی (سطح تحصیلات، میزان درآمد، پایگاه اقتصادی - اجتماعی)، در مدارای اجتماعی تأثیرگذار

مهم‌ترین یافته‌ها و نتایج پژوهش	روش‌شناسی	عنوان	منبع (سال)	ردیف
بوده است.				
مدیر و حکمران اسلامی با در نظر گرفتن مختصات حکومت علوی بایسته-های مدیریت و حکمرانی اسلامی را مدنظر قرار می‌دهد که؛ در بایسته-های تعالی-گرا ارزش-های معنوی بر مصالح مادی مقدم بوده و در بایسته-های رفتار درست و اخلاق محور بر میانه-روی و عجول نبودن یا سستی‌نورزیدن در امور و با شیوه درست، کنترل خشم و غرور و خودپسندی تأکید است و رفتار یکسان با مردم و عدم خویشاوندگرایی از مصادیق بایسته-های عدالت‌محور در فرمایشات و سیره آن حضرت است و همیشه بایسته-های مردم-محور و در نظر گرفتن خیرخواهی و مهرورزی نسبت به مردم و اصلاح کار مردم تأکید می‌شود.	تحلیل محتوا	واکاوی برخی بایسته‌های مدیریت و حکمرانی اسلامی در سیمای نامه ۵۳ نهج‌البلاغه	رجائی و شبانی (۱۴۰۳)	۱۳

۴- وجه نوآوری پژوهش حاضر

- پژوهش حاضر در مقایسه با پیشینه تحقیق، از چهار جنبه دارای نوآوری است.
- اگرچه موضوع و قلمرو حکمرانی علوی جدید نیست، اما پژوهش حاضر از نظر رویکرد متفاوت بوده و با توسل به ابعاد و مؤلفه‌های مختلف مستخرج از نامه (۵۳) نهج‌البلاغه تدوین شده است و به جای نگاه بخشی، از رویکرد نظام‌مند به این منبع غنی بهره برده است. در حالی که پژوهش‌های پیشین کمتر به این مهم توجه نموده‌اند.
  - در مطالعات پیشین بیشترین توجه، معطوف به تطبیق حکمرانی خوب یا همان رویکردهای فلسفی غربی در مواجهه با حکمرانی بوده و با مبنا قراردادن شاکله حکمرانی غربی، سعی در یافتن قرابت‌های نظری با مبانی اسلامی داشته‌اند و کمتر به ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی، مستقل از الگوهای رایج غربی توجه شده است.
  - برخلاف پژوهش‌های پیشین در این پژوهش تلاش شده تا چرخه کامل وجود لفظی، ذهنی و عینی حکمرانی اسلامی با تمرکز بر دلالت‌های مضامین و نه فقط مضامین پایه مستخرج از نامه (۵۳) نهج‌البلاغه، چارچوب مفهومی حکمرانی اسلامی ارائه گردید. در حالی که در بسیاری از پژوهش‌های گذشته معمولاً به وجود لفظی و ذهنی حکمرانی اسلامی اکتفا شده است.

پس از وجوه سه گانه فوق، قرابت پژوهش حاضر به لحاظ مفهومی و عنوان با مقاله «ارائه الگوی حکمرانی متعالی با ابتناء بر الگوی حکمرانی علوی» بیش از پیش نمایان می شود. لذا لازم به ذکر است که وجه چهارم نوآوری پژوهش حاضر، دسته بندی چهارگانه مضامین سازمان دهنده (به جای دسته بندی ۹ گانه) و ایجاد اتصال معنادار بین این چهار رکن اصلی ذکر شود. در دسته بندی ۹ گانه در پژوهش جناب آقای علی ترابی، نسبت عموم و خصوص بین مؤلفه‌ها رعایت نشده و تمام اقسام، قسیم یکدیگر محسوب نمی شوند. به عنوان مثال «مدیریت تعاملات و ارتباطات»، «نسبت و تعامل با رعیت و مردم»، «مدیریت برخورد با دشمن» و «مدیریت منابع انسانی» ذیل «سلوک شخصی حاکم» و «سیاست‌گذاری» ذیل «اصول حکمرانی متعالی» قرار می‌گیرند. لذا می‌توان تفاوت این دو پژوهش را در دسته بندی مفاهیم و ارائه الگوی نهایی بیان کرد.

۵- روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر فلسفه یا پارادایم پژوهشی، در پارادایم تفسیری و بر رویکردی ذهنی‌گرا استوار است. از جهت رویکرد، استقرایی و اساس آن مبتنی بر فلسفه تجربی و با استفاده از معلومات جزئی و برقراری ارتباط بین آن‌ها حکم کلی استنتاج گردید. پژوهش از نظر هدف در دسته تحقیقات توسعه‌ای تقسیم شده و برای ارائه الگو مبتنی بر داده‌ها به دنبال شناخت ارتباطات میان مضامین است. پژوهش از نظر افق زمانی، تک مقطعی و شیوه گردآوری داده‌ها نیز تجزیه، تحلیل و بررسی داده‌های متنی نهج البلاغه حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام است. مبتنی بر روش‌شناسی تحلیل مضمون (Boyatzis Richard, 1998)، تجزیه و تحلیل داده‌ها در سه مرحله تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن و ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن انجام شد. در نتیجه مضامین مستخرج از داده‌ها و گزاره‌های موجود در نهج البلاغه حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام در طبقات مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر (Attride-Stirling, 2001) سازماندهی و در نهایت مضامین استخراج شده برای پاسخ‌گویی به پرسش اصلی پژوهش و الگویابی از داده‌ها به شکل شبکه مضامین نمایش داده شد (Salehnezhad & Shadmanfar, 2024).

۵-۱- مراحل اجرای تحلیل مضمون

بر اساس دیدگاه براون و کلاک مراحل اجرای تحلیل مضمون بر شرح زیر اجرا گردید (Braun & Clarke, 2006).
گام اول: پژوهشگران، ضمن جست‌وجو مضامین مرتبط با داده‌های موجود در نامه (۵۳) نهج البلاغه آشنا شده و با بازخوانی مکرر داده‌ها و غوطه‌ور شدن در آن ایده‌های اولیه در باره کدگذاری و الگویابی شکل گرفت (Noruzi & Shadmanfar, 2023). در نتیجه تعداد (۲۳۴) عبارت مصرح برگزیده و با استفاده از واحد معنایی در حد پاراگراف و همچنین سعی در استفاده از عبارات بیانگر متن اصلی مدنظر قرار گرفت.

گام دوم: پس از وارد نمودن متون یافت شده در نرم‌افزار اطلس تی نسخه (۲۳)، شناسه‌گذاری صورت گرفت که طی آن پژوهشگران به (۴۸۲) شناسه (کد اولیه) دست یافتند. شناسه‌های اولیه و کدگذاری با در نظر داشتن قلمروی مسئله پژوهش و به صورت روشن و تمرکز بر موضوع انجام شد. نتایج برای کسب اعتبار بیشتر به چندین تن از اساتید دانشگاه در حوزه موضوعی قرآن و حدیث ارائه گردید و نظرات آنها نیز اخذ شد.

گام سوم: با شکل گرفتن فهرستی طولانی از کدهای مختلف، جست‌وجو و شناخت مضامین برای تحلیل کدها در سطحی کلانتر و کدها در قالب مضامین مرتب شدند. با بررسی و پالایش شناسه‌های اولیه در قالب (۵۳۳) مضمون پایه شناسایی شد.

گام چهارم: به جهت پالایش و پیشنهاد مجموعه‌ای از مضامین، شبکه مضامین ترسیم شد و مضامینی که دارای یک معنی واحد باشند یک مضمون واحد را تشکیل داده و برخی از مضامین نیز تفکیک شدند. مضامین پایه در این گام در قالب (۴۳۶) مضمون دارای واحد معنای مشترک در (۳۰) طبقه مضامین سازمان‌دهنده و (۴) مضمون فراگیر سازماندهی شد.

گام پنجم: پس از اشباع نظری و رضایت پژوهشگران از شبکه مضامین، با استفاده از شبکه مجدداً متن اصلی بررسی، مضامین بررسی شد و سعی شد در پایان هر یک از مضامین شناخته شده را به روشنی تعریف کرد.

گام ششم: در این گام با ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن ضمن تخلیص شبکه مضامین و بیان مختصر و صریح از آن، نتایج تحلیل با سؤال اصلی پژوهش و مبانی نظری مرتبط شد و مجدداً نتایج برای اعتباریابی بیشتر به پنج نفر از اساتید دانشگاه در حوزه تخصصی قرآن و حدیث ارائه گردید و نظرات آنها نیز اعمال گردید.

با در نظر داشتن توضیحات فوق، در خصوص روش شناسی پژوهش حاضر، نقشه راه کلی پژوهش، به شرح شکل (۱) است.

۵-۲- سؤالات پژوهش

سؤال اصلی: ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی علوی مبتنی بر نامه (۵۳) نهج البلاغه کدامند؟

سؤالات فرعی

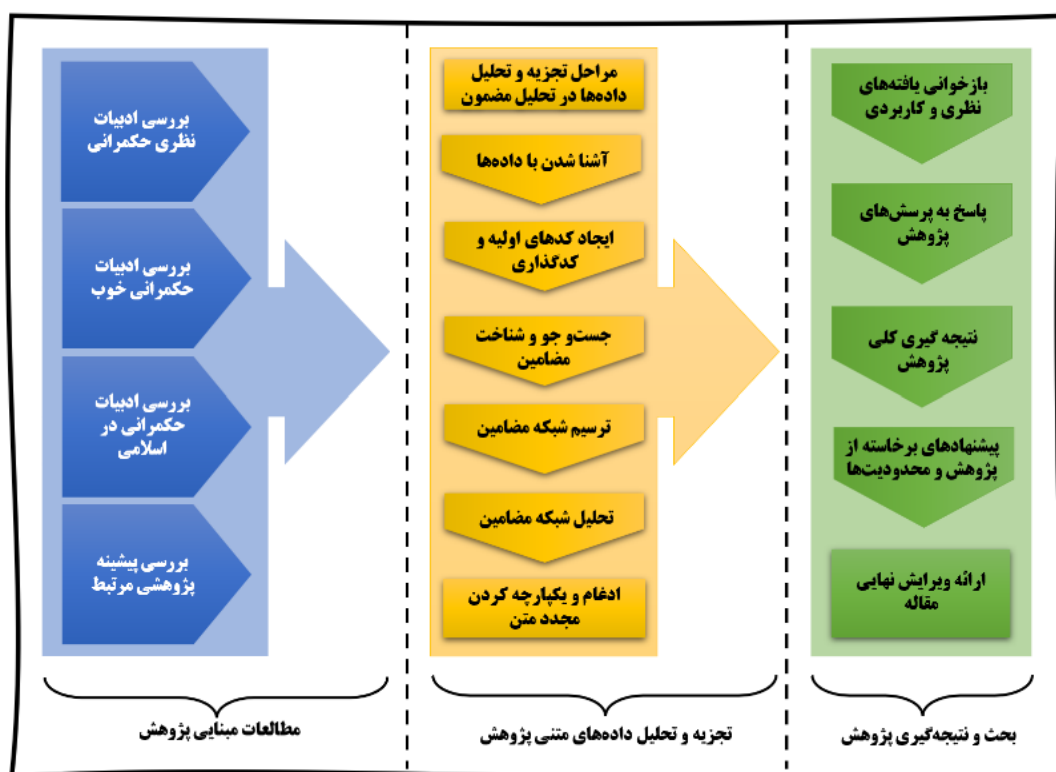
۱- الگوی مبتنی بر مولفه‌های حکمرانی علوی چگونه خواهد بود؟

۲- اصول و ارزش‌های حاکم بر حکمرانی علوی چیست؟

۳- شاخص‌های ارزیابی حکمرانی علوی کدام اند؟

۴- ماهیت حکمرانی علوی چیست؟

شکل ۱. نقشه راه کلی پژوهش

۶- یافته‌های پژوهش

باتوجه به خوانش صورت گرفته از نامه (۵۳) نهج البلاغه حضرت امیرالمومنین علی علیه السلام و اختصاص مفاهیم اولیه به عبارات مستخرج مرتبط با موضوع پژوهش، (۴۳۶) مضمون پایه از متن نامه استخراج گردید که بخشی از آن‌ها در جدول (۲) ارائه می‌شود.

جدول ۲. نمونه‌ای از شناسه‌گذاری متن نامه (۵۳) نهج البلاغه

ردیف	عبارت مصرح	دلالت	مضمون پایه
۱	جِبَايَةَ خُرَاجِهَا، وَ جِهَادَ عَدُوِّهَا، وَ اسْتِصْلَاحَ أَهْلِهَا، وَ عِمَارَةَ بِلَادِهَا	دستور	جمع‌آوری مالیات جهاد با دشمن اصلاح اهل آبادسازی شهرها
۲	أَمْرُهُ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَ إِثَارِ طَاعَتِهِ، وَ اتِّبَاعِ مَا أَمَرَ بِهِ فِي كِتَابِهِ: مِنْ فَرَائِضِهِ وَ سُنَنِهِ الَّتِي لَا يَسْعُدُ أَحَدٌ إِلَّا بِاتِّبَاعِهَا	سیاست	فرمان به تقوای الهی مقدم داشتن طاعت خدا پیروی از قرآن (واجبات و سنت‌ها)
۳	إِلَّا مَعَ جُحُودِهَا وَ إِضَاعَتِهَا	فلسفه سیاست	خوشبختی به شرط پیروی و بدبختی به شرط انکار
۴	وَ أَنْ يَنْصُرَ اللَّهُ شُبْحَانَهُ بِقَلْبِهِ وَ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ،	سیاست	یاری خداوند به قلب و دست و زبان
۵	فَإِنَّهُ جَلَّ اسْمُهُ قَدْ تَكْفَّلَ بِبَصَرٍ مِنْ نَصْرِهِ، وَ إِعْزَازٍ مِنْ أَعْرَئِهِ	فلسفه سیاست	ضمانت خداوند برای یاری یاری‌کننده
۶	وَ أَمْرُهُ أَنْ يَكْسِرَ نَفْسَهُ عِنْدَ الشَّهَوَاتِ، وَ يَزْعَمَهَا عِنْدَ الْجَمَحَاتِ،	دستور	درهم شکستن نفس به وقت خواست‌های نابجا
۷	فَإِنَّ النَّفْسَ أَمَارَةً بِالشُّؤْرِ إِلَّا مَا رَحِمَ اللَّهُ	فلسفه دستور	نفس امرکننده به بدی
۸	ثُمَّ اعْلَمْ يَا مَالِكُ، أَنِّي قَدْ وَجَّهْتُكَ إِلَى بِلَادٍ قَدْ جَزَتْ عَلَيْهَا دَوْلٌ قَبْلَكَ مِنْ عَدْلٍ وَ جَوْرِ،	دستور	آگاهی از رفتار گذشتگان
۹	وَ أَنَّ النَّاسَ يَنْظُرُونَ مِنْ أُمُورِكَ فِي مِثْلِ مَا كُنْتَ تَنْظُرُ فِيهِ مِنْ أُمُورِ الْوُلَاةِ قَبْلَكَ، وَ يَقُولُونَ فِيكَ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِيهِمْ	دستور	توجه به نگاه مردم به حاکم
۱۰	وَ إِنَّمَا يُسْتَدَلُّ عَلَى الصَّالِحِينَ بِمَا يُجْرِي اللَّهُ لَهُمْ عَلَى السُّنَنِ عِبَادِهِ	سیاست	شناخت شایستگان از زبان بندگان

در مجموع (۴۳۶) مضمون پایه تأیید شده، در قالب (۳۰) مضمون سازمان‌دهنده و (۴) مضمون فراگیر استخراج و سازماندهی شد.

۷- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اسلام همان‌طور که ناظر به تکالیف فردی مسلمین دارای حکم شرعی است، نسبت به تکالیف اجتماع مسلمین نیز خطابات شرعیه دارد. بهترین منبع برای استخراج این خطابات، سلوک و رفتار عملی معصومین در موقعیت‌های مشابه است. در موضوع حکمرانی غیر از هزاران روایت مرتبط، دوران حکمرانی حضرت علی علیه السلام از برجسته‌ترین نقاط مرتبط است که چکیده و خلاصه آن را می‌توان در نامه ایشان به مالک اشتر نخعی مشاهده کرد. با تحلیل این سند ارزشمند (نامه (۵۳) نهج البلاغه) حکمرانی علوی در طول حکمرانی الهی از ماهیت، اصول، ارزش‌ها، و شاخص‌های ویژه و متمایز از حکمرانی‌های رایج برخوردار است که می‌توان از

مجموع آنها به چارچوب مکتب یا نظام حکمرانی علوی تعبیر نمود. در این خوانش، ماهیت حکمرانی علوی، الهی بودن و تعلق آن به مردم است لذا شرط پذیرش حاکمیت توسط حضرت علی علیه السلام، درخواست و آمادگی مردم است که می‌فرمایند اگر حضور مردم نبود این مسئولیت را نمی‌پذیرفتم.^۶ اصول حاکم بر این حکمرانی شامل ولایت محوری، تعالی بخشی، هم افزایی، اتحاد و انسجام، تعاون و همکاری، تولی و تبری و شایستگی مداری است. لذا مواردی همچون مسئولیت پذیری، دفاع از مبانی، عدالت خواهی، تقوا در فکر و عمل، عدالت، امانت داری، پرده پوشی عیوب مردم، رفق و مدارا از ارزش‌های حاکم بر آن محسوب می‌شود. بر این اساس می‌توان میزان تحقق حکمرانی علوی را در هر حکومتی بر اساس شاخص‌های تاب آوری (مدیران)، تکلیف مداری، ارتباط بی واسطه با مردم، شایسته سالاری، خدا محوری، واقع بینی و برخورد منصفانه مورد ارزیابی قرار داد. چارچوب مذکور در همه حکومت‌های داعیه‌دار حکمرانی اسلامی قابل تحقق است با این تفاوت که به تناسب شرایط محیطی و زمانی برخی راهکارها و شیوه‌های اجرا تفاوت می‌کند. در چنین حکمرانی‌ای در مواجهه با فساد برخورد شدیدی صورت می‌گرفت و بین پاک‌دستان و ناپاکان تفاوت قائل شده است. شرط حکمرانی علوی، عدالت است و مبارزه دائمی و مستمر با جبهه باطل در تمامی عرصه‌ها، عدم موازی کاری، اولویت بندی مسائل، توجه به شرایط و نیازهای زمان و... را می‌توان از نتایج تبعی اجرای عدالت دانست. از آنجائی که حکمرانی علوی حیاتی مستمر و زنده دارد؛ به مثابه الگویی پویا و به تناسب شرایط، قابلیت تجدید حیات و زیایی برای تحقق حیات طیبه بشری دارد.

۷-۱ - پیشنهاد‌های پژوهشی و کاربردی

بر اساس یافته‌های پژوهش و در راستای توسعه نظری و کاربردی مسئله پژوهش موارد زیر به‌عنوان پیشنهاد‌های پژوهشی و کاربردی ارائه می‌گردد.

۱. مولفه‌ها و ابعاد خط‌مشی گذاری عمومی در حکمرانی اسلامی مبتنی بر دیدگاه امیرالمؤمنین (ع) شناسایی و استخراج گردد.
۲. نظام شایستگی کارکنان حکومت اسلامی بر اساس ابعاد مستخرج از پژوهش حاضر تنظیم گردد.
۳. نظام حقوق و مزایای کارکنان با ابتناء بر نظام ارزشیابی کارگزاران اسلامی تدوین و تنظیم گردد.
۴. نظام ارتقاء کارگزاران حکومت اسلامی مبتنی بر دیدگاه‌های مستخرج از پژوهش حاضر تنظیم و مسیر ترقی شغلی مقامات سیاسی بر این اساس کنترل گردد.
۵. توسعه نظری ادبیات حکمرانی اسلامی در مراکز پژوهشی دستگاه‌های سیاستگذار مانند مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری و... در دستور کار قرار گیرد.

^۶. لَوْلَا حُضُورُ الْحَاضِرِ، وَ قِيَامُ الْحُجَّةِ بُوُجُودِ النَّاصِرِ، وَ مَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يُقَارُوا عَلَى كَيْفَةِ ظَالِمٍ، وَ لَا سَعَبَ مَظْلُومٍ، لَأَلْفَيْتُ حَبْلَهَا عَلَى غَارِبِهَا (نهج البلاغه، خطبه ۳)

فهرست منابع

۱. نهج البلاغه، ۱۳۸۴ش، سیدرضی، ترجمه: سید جعفر شهیدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۲. جاوید، محمدجواد و باقری چیزه، علی. (۱۳۹۸). اصول ثابت و متغیر «حکمرانی علوی» در مدل اجرایی امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۲۱(۸۴)، ۱-۱۹.
۳. حسینی، سید حسن. (۱۴۰۱). موانع تحقق شفافیت در حکومت از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه. پژوهش نامه علوی، ۱۳(۲۵)، ۱۱۵-۱۳۵. <https://doi.org/10.30465/alavi.2022.7951>
۴. خاشعی، وحید و هرنندی، عطاءاله. (۱۳۹۴). تبیین مدل کنترل راهبردی در صنعت توزین. فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی، ۶(۲۲)، ۶۱-۸۰.
۵. ذکریا پور سورکوهی، سعید؛ علویان، مرتضی و عباس تبار، رحمت. (۱۴۰۱). قدرت نرم در حکمرانی شایسته مبتنی بر اندیشه امام خمینی (ره) با تأکید بر شفافیت. فصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم، ۱۲(۲)، ۲۳۱-۲۰۹.
۶. سعدی، حسینعلی (۱۳۹۵). حجیت در اجتهاد نظام ساز. مجله راهبرد فرهنگ، ۳۶، ۴۴-۶۰.
۷. سلطان محمدی، حسین. (۱۳۹۸). پاسخ گویی و حکمرانی مطلوب در حکومت دینی. فصلنامه علمی - پژوهشی حکومت اسلامی، ۲۴(۴)، ۵۷-۷۸.
۸. صدر، محمدباقر (۱۴۲۴ق)، اقتصادنا (موسوعة الشهيد الصدر ج ۳)، قم: مرکز الأبحاث والدراسات التخصصية للشهيد الصدر
۹. علویان، مرتضی، و ذکریا پور، سعید. (۱۴۰۰). واکاوی جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته، مبتنی بر اندیشه آیت الله خامنه ای (مدظله العالی). جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، ۲(۳)، (۵۳)-۷۹.
۱۰. قربانی زاده، وجه الله؛ شریعتی، مسعود؛ رضایی منش، بهروز و خسروپناه دزفولی، عبدالحسین. (۱۳۹۹). حکمرانی اخلاقی بر اساس نوع شناسی طبقه نظامیان از دیدگاه نهج البلاغه. پژوهش های مدیریت انتظامی، ۱۵(۴)، ۶۴۳-۶۶۶.
۱۱. کردنائیج، اسدالله؛ باباشاهی، جبار؛ دانائی فرد، حسن؛ آذر، عادل. (۱۳۹۱). تحول در رفاه ملی: آیا حکمرانی خوب نقش مهمی ایفا می کند؟. پژوهش های مدیریت در ایران، ۱۶(۴)، ۴۵-۶۲.
۱۲. کلاته، قاضی و ترابی، علی. (۱۴۰۰). ارائه الگوی حکمرانی متعالی با ابتنای بر الگوی حکمرانی علوی. فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی، ۲(۲)، ۵۹-۸۸.
۱۳. کمیحانی، علی و عیوضی، محمد رحیم. (۱۴۰۰). سیمای حکمرانی مطلوب در منشور حکمرانی علوی: از شاخص ها تا اشارت ها. فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی، ۲(۲)، ۸۸-۱۱۳.
۱۴. گازر، امیرحسین، علیپور، محمدحسین. (۱۴۰۱). اصول اخلاقی تربیت متعاطیان حکمرانی اسلامی از منظر نهج البلاغه. نشریه مطالعات دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران، ۸(۲)، ۸۵-۱۲۱.
۱۵. مصباح، مجتبی (۱۳۹۹). مبانی، اصول و سیاست های حکمرانی اسلامی. مجله علوم انسانی اسلامی صدرا، ۳۴، ۷۰-۶۶.
۱۶. موسوی، سید محمدحسین؛ مرسلپور، محسن و زینی ملک آباد، هادی. (۱۳۹۸). اصول حکمرانی امام علی (ع) در برابر نابرابری اجتماعی. سیره پژوهی اهل بیت (علیهم السلام) رویکرد تمدنی، ۵(۹)، ۲۹-۴۴.
۱۷. نبی زاده، انسی و توسلی نائینی. (۱۴۰۰). حکمرانی خوب در نهج البلاغه و مقایسه آن با دیدگاه حکمرانی خوب در غرب. مطالعات حقوق شهروندی، ۲۰(۵)، ۶۱۳-۶۶۲.

۱۸. علامه طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۶۲). *نهایة الحکمه، تصحیح و تعلیق غلامرضا فیاضی*، چاپ اول. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۸ ه. ش.
۱۹. عشایری، طاهّا؛ عباسی، الهام؛ شعاع اردبیلی، مجتبی و جهان‌پرور، طاهره. (۱۴۰۳). *کاربست راهبردهای مدارای اجتماعی در حکمرانی اسلامی ایرانی: فراتحلیل پژوهش‌ها. اسلام و مطالعات اجتماعی*.
<https://doi.org/10.22081/jiss.2024.61985.1851>
۲۰. رجائی، زهرا و شبانی، محمد. (۱۴۰۳). *واکاوی برخی بایسته‌های مدیریت و حکمرانی اسلامی در سیمای نامه ۵۳ نهج البلاغه. حکمرانی و توسعه*، ۴(۱)، ۱۱۵-۱۳۶. <https://doi.org/10.22111/jipaa.2024.426390.1145>
۲۱. الهی نژاد، حسین. (۱۴۰۲). *رابطه حکمرانی متعالی مهدوی و حکمرانی مطلوب ولی فقیه. جامعه مهدوی*، ۴(۲).
22. Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative Research*, 1(3), 385-405. <https://doi.org/10.1177/146879410100100307>
23. Baland, J.-M., Moene, K. O., & Robinson, J. A. (2010). Governance and development. In *Handbook of development economics* (Vol. 5, pp. 4597-4656). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52944-2.00007-0>
24. Bovaird, T., Löffler, E., & Diez, S. P. (2001). Issues in Local Governance in Europe. European Group of Public Administration Annual Conference on "Governing Networks", Vaasa: University of Vaasa.
25. Bovaird, T., Löffler, E., & Parrado-Díez, S. (2002). Developing local governance networks in Europe (Vol. 1). Nomos Baden-Baden.
26. Boyatzis Richard. (1998). Transforming qualitative information : thematic analysis and code development - Plymouth University (Alma). In *Qualitative Health Research* (Vol. 10, Issue 4).
27. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
28. Goodsell, C. T. (2006). A new vision for public administration. *Public Administration Review*, 66(4), 623-635. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00622.x>
29. Jreisat, J. (2004). Governance in a globalizing world. *International Journal of Public Administration*, 27(13-14), 1003-1029. <https://doi.org/10.1081/PAD-200039883>
30. Kaufmann, D., Kraay, A., & Zoido-Lobatón, P. (2002). Governance matters II: updated indicators for 2000-01 (Vol. 2772). World Bank Publications. Kaufmann, Daniel and Kraay, Aart and Zoido, Pablo, Governance Matters II: Updated Indicators for 2000-01 (January 2002). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=297497>
31. Noruzi, K., & Shadmanfar, M. H. (2023). Identifying laxity factors in moving towards emerging innovations (Case study: government organizations). *International Journal of Innovation in Engineering*, 3(2), 39-52. <https://doi.org/10.59615/ijie.3.2.39>

32. Rhodes, R. A. W. (1996). The new governance: governing without government. *Political Studies*, 44(4), 652-667. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747> .
33. Salehnezhad, A., & Shadmanfar, M. H. (2024). Designing experience management model based on the statements of Imam Khamenei. *Scientific Journal of Strategic Management of Organizational Knowledge*, 7(1), 19-52. https://jkm.ihu.ac.ir/article_208613.html